

Αστροφεγγιά, η ιστορία μιας εφηβείας

Βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα

Ο Ιωάννης Παναγιωτόπουλος γεννήθηκε στο Αιτωλικό της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας στις 10/23 (Παλαιό/Νέο Ημερολόγιο) Οκτωβρίου του 1901. Ήταν το πρώτο παιδί του Μιχαήλ και της Ειρήνης Παναγιωτόπουλου, αναμενόμενο «σχεδόν δέκα χρόνια απ' την ημερομηνία τέλεσης του γάμου» τους (*Νέα Εστία* 1329: 1982, 1493-1505).

Το 1902 γεννήθηκε το δεύτερο παιδί της οικογένειας, η Ελένη, και το 1905 το τρίτο, ο Γιώργος. Όταν το 1907 γεννήθηκε το στερνοπαίδι, ο Κωστάκης, ο μικρός Γιαννάκης άρχισε να φοιτά στην Α' τάξη Δημοτικού. Την εποχή εκείνη, μετά την «πτώχευση» της μικροεπιχείρησης, ο πατέρας μετέτρεψε το ουζοπωλείο του σε παντοπωλείο. Η οικονομική δυσπραγία ανάγκασε τον πατέρα να πουλήσει το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο που τους απέμεινε, ένα χωράφι, που προοριζόταν για προίκα της Ελένης.

Το 1909 ο πατέρας του αναγκάζεται και πάλι λόγω των υπέρογκων οικονομικών βαρών να αλλάξει επάγγελμα. Μετατρέπει το παντοπωλείο σε οπωροπωλείο. Ο μικρός Γιάννης παρακολουθεί τις έντονες συζητήσεις των γονιών του και αρχίζει να είναι μελαγχολικός και δύσθυμος. Η ψυχοσυναισθηματική του κατάσταση επηρεάζεται από τα κοροϊδευτικά σχόλια των άλλων παιδιών στο σχολείο, που τον αποκαλούσαν, ανάμεσα σε άλλα, «κοντοστούπη» και «χοντρομύτη». Οι οικονομικές δυσχέρειες της οικογένειας επιδεινώνονται συνεχώς. Τα παιδιά ήταν πάντοτε «φτωχοντυμένα και τα μικρότερα έπαιρναν τα αποφύγια των μεγαλύτερων. Στον Γιαννάκη, που «έβρισκε διέξοδο στο διάβασμα», η μητέρα έφτιαχνε στη μηχανή της ρουχαλάκια από παλιά παντελόνια και σακάκια του άντρα της ή άλλων συγγενών» (*Νέα Εστία* 1329: 1982, 1493-1505). Οι μαθητικές του επιδόσεις είχαν ευνοϊκές επιπτώσεις στην οικογένεια. Οι γονείς του πίστεψαν στην αξία του και στήριξαν τις μελλοντικές ελπίδες τους επάνω του.

Το 1909 ο πατέρας μένει χωρίς δουλειά, γεγονός που τον αναγκάζει να πάρει μια σημαντική απόφαση. Στις αρχές του 1910 η οικογένεια θα μετακομίσει στην Αθήνα. Ο Μιχαήλ Παναγιωτόπουλος αναγκάζεται να ασχοληθεί στην πρωτεύουσα με διάφορες δουλειές, για να συντηρήσει την οικογένειά του. Οι συμφορές της, ωστόσο, δεν σταματούν εδώ. Το φθινόπωρο του 1912 πεθαίνει ο αδελφός του Γιώργος από τύφο. Το 1915 εγγράφεται στην Α' τάξη του Γυμνασίου της Ιονίου Σχολής με απολυτήριο από το Δ' Ελληνικό Σχολείο Αθηνών. Στο σχολείο αυτό θα μείνει για μια σχολική χρονιά και θα αποχωρήσει λόγω της βάνουσης αντιμετώπισης, από τους δασκάλους, του αδελφού του Κώστα, που την ίδια χρονιά ήταν μαθητής της τρίτης Δημοτικού. Την επόμενη σχολική χρονιά εγγράφεται στο 5ο Γυμνάσιο, από όπου και θα αποφοιτήσει το 1919. Εν τω μεταξύ, το 1916 πεθαίνει η δεκατετράχρονη αδελφή του Ελένη.

Τον Αύγουστο του 1919 αναλαμβάνει την πρώτη βιοποριστική εργασία του στο Γραφείο Διεκπεραιώσεως της Ανώτατης Διευθύνσεως Μεταφορών, όπου θα εργαστεί ως γραφέας ως τον Απρίλιο του επόμενου χρόνου. Τον Σεπτέμβριο του 1919 εγγράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Θα αποφοιτήσει το 1923 με επίδοση «Λίαν Καλώς». Από το φθινόπωρο του 1919 συχνάζει στο καφενείο «Μαύρος Γάτος» του Ιωάννη Σπαταλά, αδελφού του ποιητή Γεράσιμου Σπαταλά. Εκεί συχνάζουν και άλλοι νέοι λογοτέχνες, όπως ο Τέλλος Άγρας και ο Κώστας Καρυωτάκης. Τον Μάιο του 1920 υπηρετεί τη θητεία του στο ναυτικό. Ορίζεται, μάλιστα, γραμματέας του ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτη. Το 1923 προσλαμβάνεται ως φιλόλογος στο «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον Δ. Ν. Μακρή». Το φθινόπωρο του 1927 πεθαίνει ο αδελφός του Κώστας από φυματίωση, ασθένεια που, ως βιωματικό τραύμα, θα αποτυπωθεί στην *Αστροφεγγιά*. Ο ίδιος, μετά από μια ζωή γεμάτη επιτυχίες μα και απογοητεύσεις, πεθαίνει το 1982.

Συγγραφικό έργο και βραβεία

Ο Παναγιωτόπουλος συνεργάστηκε με διάφορα περιοδικά και εφημερίδες από την εποχή που ήταν ακόμη μαθητής. Δημοσίευσε ποιήματα, επιφυλλίδες, χρονογραφήματα, μεταφράσεις, δοκίμια, λογοτεχνικές κριτικές, βιβλιοκρισίες, κριτική θεάτρου και τέχνης, εγκυκλοπαιδικά άρθρα κ.ά. Το 1919 αρχίζει τακτική συνεργασία με την εφημερίδα *Τηλέγραφος*, ενώ το 1920 με το περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων* (μέχρι το 1924). Το 1921 αναλαμβάνει τη συνδιεύθυνση του περιοδικού *Μούσα* και τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς ζητά με επιστολή τη συνεργασία του Κ. Π. Καβάφη για το περιοδικό. Ο Καβάφης ανταποκρίνεται στην επιστολή του Παναγιωτόπουλου. Η συνεργασία του με τη *Μούσα* αρχίζει τον Μάιο του 1922 και τελειώνει με τη διακοπή της

έκδοσης του περιοδικού (1923). Τα επόμενα έτη συνεργάζεται με το περιοδικό *Νέα Εστία*, τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Πυρσού*, την καθημερινή εφημερίδα *Πρωία* και την *Ελευθερία*.

Ο Παναγιωτόπουλος τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις για το συγγραφικό του έργο. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες από αυτές: Έπαθλο «Κωστή Παλαμά» (1947) Α' Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος (1957), Α' Κρατικό Βραβείο Ταξιδιωτικής Λογοτεχνίας (1963), Α' Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου (1966), Βραβείο του «Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη» (1972).

Εισαγωγή στην *Αστροφεγγιά*

Το μυθιστόρημα του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου *Αστροφεγγιά* γράφτηκε από το 1943 έως το 1945 και τυπώθηκε το καλοκαίρι του 1945. Το έργο ξαναδουλεύτηκε από τον συγγραφέα και εκδόθηκε το 1971, με την προσθήκη του υπότιτλου *Η ιστορία μιας εφηβείας*.

Πρόθεση του συγγραφέα, σύμφωνα με την εισαγωγή που παρατίθεται στην αρχή του μυθιστορήματος, είναι να δώσει «σε μian αφήγηση την πονεμένη ψυχογραφία της γενιάς, που βγήκε από την κόλαση του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου βαθιά πληγωμένη, αλλά και με μια σφραγίδα προσδοκίας στο μέτωπο».

Η *Αστροφεγγιά* μαζί με τη *Χαμοζωή* (1945) και τους *Αιχμάλωτους* (1951) συναποτελούν μια τριλογία. Παρακολουθεί τα βιώματα του ανθρώπου, του πρωταγωνιστή, από την παιδική ηλικία του (*Χαμοζωή*), στη συνέχεια στην εφηβεία του (*Αστροφεγγιά*) και από εκεί στην ενηλικίωσή του (*Αιχμάλωτοι*).

Οι ήρωες της *Αστροφεγγιάς* είναι οι νέοι μιας εποχής μεταβατικής, της εποχής του μεσοπολέμου. Είναι «τα νιάτα της μετέωρης ειρήνης, που τόσο τραγικά ξεγέλαστηκαν στις μεγάλες ελπίδες τους, που σύρθηκαν απροσανατόλιστα, παιδεμένα, χωρίς βέβαιη πίστη, χωρίς προορισμό, ίσαμε τη δεύτερη, φοβερότερη, κοσμοχαλασιά». Το κύριο πρόσωπο του έργου και πιθανό προσωπείο του συγγραφέα είναι ο αυτοβιογραφικός ήρωας Άγγελος Γιαννούζης που συμπλέκει την ατομική του μοίρα με εκείνη του τόπου του. Η ερωτική επιθυμία, ο πόθος, η ανάταση και η πτώση, η φυγαλέα ευφροσύνη και το ονειρικό στοιχείο, συνδυασμένο με τη ζοφερή πραγματικότητα, είναι ορισμένα από τα θεματικά μοτίβα που διατρέχουν την αφήγηση και συγκροτούν τον πυρήνα της μυθοπλασίας, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώνουν τις εξωκειμενικές εξαρτήσεις του.

Ιστορικό πλαίσιο

Η *Αστροφεγγιά* εκτυλίσσεται κατά την κρίσιμη περίοδο του μεσοπολέμου, για να εξασφαλίσει την ιστορική αλήθεια και να κατοχυρώσει την ελληνικότητα του έργου. Η ιστορία, γεγονοτολογική, κοινωνική, τοπική, αποτελεί τη βάση αλλά και το σκηνικό ολόκληρου του μυθιστορήματος. Ωστόσο, το ιστορικό πλαίσιο λειτουργεί ως «πρόσχημα» για την ανάδειξη διαφόρων κρίσιμων θεμάτων που χαρακτηρίζουν τη δύσκολη κοινωνική κατάσταση και τις επιπτώσεις αυτής στους ανθρώπους, κατεξοχήν στους νέους. Η αγάπη, ο έρωτας, η αλληλεγγύη, η επιβολή, η βία, οι διακρίσεις, η μοναξιά, η περιθωριοποίηση αναπτύσσονται και επιδρούν μέσα σ' αυτό το πλέγμα. Η σημασία, επομένως, του συγκεκριμένου, ζοφερού, ιστορικού πλαισίου είναι ρυθμιστική, θεωρημένη από τη σκοπιά των επιδράσεων που άσκησε στη ζωή και στον ψυχικό κόσμο της κατατρεγμένης εκείνης νεολαίας. Η *Αστροφεγγιά*, μεταξύ άλλων, αναφέρεται στη γενιά εκείνη που δοκιμάστηκε στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, για να βιώσει, ωριμάζοντας στη συνέχεια, τη φρίκη της Μικρασιατικής Καταστροφής και την αγωνιώδη αβεβαιότητα του διαστήματος μεταξύ των δύο μεγάλων πολέμων, του λεγόμενου μεσοπολέμου. Κορυφαία και συνάμα δραματικά γεγονότα, όπως ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος, η Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή, οι κοινωνικές συνέπειές τους, η κρίση των αξιών και η έκπτωση των ηθών προσδιορίζουν το ιστορικό της υπόβαθρο. Πιο συγκεκριμένα, η λήξη του Α' Παγκόσμιου πολέμου οριοθετεί την εποχή δράσης των προσώπων στην *Αστροφεγγιά*, ενώ η Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή, με τη συνακόλουθη προσφυγιά, σκιαγραφούνται απaráμιλλα και με υποδειγματική λιτότητα στο μυθιστόρημα, ως κορυφαία τραγικά γεγονότα για τον ελληνισμό.

Η παρουσία ιστορικών προσώπων, με την αναφορά στην πολιτική προσωπικότητα του Ελευθέριου Βενιζέλου και την ανάκληση του Χαρίλαου Τρικούπη, η πλαισίωση γενικότερα της αφήγησης από τον πραγματικό ιστορικό χρόνο (Α' Παγκόσμιος πόλεμος, Μικρασιατική εκστρατεία, επάνοδος του βασιλιά Κωνσταντίνου στον θρόνο, κατάλυση της μοναρχίας, κήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας) αποτελούν ορισμένες από τις αφετηρίες που ενεργοποιούν τη διαδικασία ολοκλήρωσης του κειμένου ως αντανάκλασης της πραγματικής ζωής. Η ιστορία, επομένως, φωτίζει ερμηνευτικά τα ζωτικά θέματα του έργου. Ωστόσο, προκειμένου να σχηματίσει ο αναγνώστης ολοκληρωμένη εικόνα του πραγματικού ιστορικού χρόνου που

υπόκειται στο μυθιστόρημα κρίθηκε απαραίτητο να δοθεί ένας πίνακας με σταθμούς της σύγχρονης ιστορίας του ελληνισμού.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ
1914 - 1918	Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
Οκτώβριος 1918	Η ανακωχή του Μούδρου: Υπογράφεται 17/30 Οκτωβρίου 1918 ανάμεσα στις Δυτικές Συμμαχικές Δυνάμεις της Αντάντ και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, σηματοδοτώντας τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
Μάιος 1919	Τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σμύρνη
Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1920	Εκλογική ήττα του Βενιζέλου, νίκη των βασιλικών, απομάκρυνση Βενιζέλου και επάνοδος μετά από δημοψήφισμα στον θρόνο του βασιλιά Κωνσταντίνου
Σεπτέμβριος 1922	Η Μικρασιατική καταστροφή: 1.500.000 πρόσφυγες
Νοέμβριος 1922	Δίκη των Έξι
Μάρτιος - Απρίλιος 1924	Ανακήρυξη της Αβασίλευτης Δημοκρατίας τον Μάρτιο του 1924 Επικύρωσή της τον Απρίλιο του 1924

Αφηγηματικός χρόνος

Χρόνος ιστορίας

Χρόνο της ιστορίας ονομάζουμε τα περιστατικά μιας αφήγησης διευθετημένα σε χρονολογική σειρά. Στην *Αστροφεγγιά* ο χρόνος της ιστορίας ορίζεται από δύο παραμέτρους: α) το ευρύτερο πλαίσιο του αναπαριστώμενου στην αφήγηση πραγματικού ιστορικού χρόνου της περιόδου που είδαμε πιο πάνω (δημόσιος χρόνος) και β) τα περιστατικά της ιδιωτικής ζωής των προσώπων της μυθοπλασίας (ιδιωτικός χρόνος).

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τον πόλεμο που θα τελείωνε σύντομα. Αρχίζει με τη φράση: «Ο Οχτώβρης τέλειωνε τη χρονιά εκείνη γλυκός» (13) και στη συνέχεια: «Αλλά να, ο πόλεμος θα τελείωνε» (14). Στο τρίτο κεφάλαιο (III) καταλαβαίνουμε ότι πρόκειται για τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο με αναφορές σε συγκεκριμένα γεγονότα που σηματοδοτούν το τέλος του: «Τα νιάτα του Δεκαοχτώ [...] έτσι το αντίκρυζαν το τέλος τούτο» (39). Σε μια εφημερίδα που ο Άγγελος έχει μπροστά του γράφει: «Οι εϋζωνοί εις την Πόλιν. Ελληνικός στρατός εις τον άγιον Στέφανον και τας Μετράς» (39) και λίγο πιο κάτω: «Την άλλη μέρα η Αθήνα παραφρονούσε. Ανακωχή» (ό.π.). Πρόκειται, λοιπόν, για τους πανηγυρισμούς στην Αθήνα την επομένη της υπογραφής της Ανακωχής. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος προβάλλεται, προφανώς, γιατί θεωρείται η αιτία των περισσότερων από τα δεινά του μεσοπολέμου. Ο συγγραφέας εστιάζει στη λήξη του, προκειμένου να διαγραφούν εντονότερα τα όνειρα των νέων εκείνης της εποχής, τα οποία άρχισαν να αναδύονται μέσα από την ελπίδα που γέννησε η επόμενη μέρα της ειρήνης, ώστε να τονιστεί ακόμη περισσότερο η διάψευση που θα ακολουθήσει, κυρίως με τη μικρασιατική εκστρατεία.

Στην αρχή του πέμπτου κεφαλαίου (V) ο αφηγητής μάς τοποθετεί χρονικά στο καλοκαίρι του 1919: «Καλοκαίρι του 1919» (66) και αμέσως μετά κάνει μια σύντομη αναδρομή στα γεγονότα των προηγούμενων μηνών: «Ο χειμώνας πέρασε φορτωμένος δυσκολίες και κακοτυχίες. [...] Ο Γενάρης κι ο Φλεβάρης στάθηκαν οι φοβερότεροι μήνες για τον Άγγελο. [...] Ύστερα, ήρθε η άνοιξη» (66-67). Τα ελληνικά στρατεύματα τον Μάιο του 1919 αποβιβάζονται στη Σμύρνη: «το Μάη η Σμύρνη είναι ελληνική, [...] η Ιωνία του μύθου [...] η μεγάλη πατρίδα!» (67) «[...] ήταν ένας καινούριος απέραντος κόσμος» (68). Στο έκτο κεφάλαιο εξακολουθούμε χρονικά να βρισκόμαστε στο καλοκαίρι του 1919. Ο Άγγελος, αφού έχει πάρει το απολυτήριό του, ψάχνει για δουλειά. Μετά από αρκετή ψυχική και σωματική ταλαιπωρία βρίσκει μια δουλειά που δεν τον εκφράζει κι ούτε βεβαίως τον ικανοποιεί. Συγκεκριμένα τον Αύγουστο (84: Ήρθε ο Αύγουστος) εξασφαλίζει δουλειά στην εταιρεία του Λύσαντρου Στέργη. Στο έβδομο κεφάλαιο (VII) έρχεται «ένα καινούριο Φθινόπωρο» (94). Το Φθινόπωρο του 1919 βρίσκει τον Άγγελο φοιτητή στη Φιλοσοφική Σχολή και ταυτόχρονα εργαζόμενο στην εταιρεία του Στέργη. Στο κεφάλαιο αυτό σταδιακά ο Άγγελος μεταβαίνει από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή, αφετηρία της οποίας αποτελεί βεβαίως η φοιτητική ζωή. Στο τέλος του κεφαλαίου αρχίζει ο «Χειμώνας» (110).

Στο όγδοο κεφάλαιο (VIII) αποτυπώνονται οι προσδοκίες για τον μικρασιατικό πόλεμο και χαρακτηριστική είναι η φράση: [...] «ο πόλεμος όπου και νάναι θα τελειώσει καλά και θα γίνει η πατρίδα μεγάλη, θα πλατύνει ο τόπος και θάρθουν χρόνια ευτυχισμένα» (121). Στο ίδιο κεφάλαιο ο συγγραφέας

παρεμβάλλει στην αφήγησή του την αλλαγή που συμβαίνει στο πολιτικό σκηνικό με την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, τη νίκη των βασιλικών, την απομάκρυνση του Βενιζέλου και την επάνοδο μετά από δημοψήφισμα στον θρόνο του βασιλιά Κωνσταντίνου (Νοέμβριος-Δεκέμβριος του 1920). Εξάλλου, ο αφηγητής αναφέρει: «Φανερό πως σιμώνανε τα Χριστούγεννα» (117).

Στο ένατο κεφάλαιο (IX) η εκστρατεία στη Μικρά Ασία συνεχίζεται και στέλνεται διαρκώς στρατός: «Εδώ μπαρκάρανε το στρατό, ολοένα κι άλλο στρατό, τα νιάτα, τα νιάτα, για τον ασταμάτητο πόλεμο της Μικρασίας [...]» (131), ενώ αναφέρεται η συμμετοχή των μυθοπλαστικών ηρώων (145): «Ο πόλεμος δυνάμωσε, τα παιδιά σκόρπισαν. Ο ένας στρατιώτης εδώ, άλλος εκεί. Ο Πετρόπουλος αποσπασμένος σε μια στρατιωτική υπηρεσία, δυο βήματα πέρ' από το σπίτι του θείου του, στο Κολωνάκι. Ο Στέρης, στη στρατιωτική δικαιοσύνη, στη Θεσσαλονίκη. Ο Άγγελος πρώτα στη Σμύρνη, ύστερα στα βάθη της Μικρασίας». Ακολούθως, ο συγγραφέας αναφέρεται γενικά στις νίκες των Ελλήνων στο μικρασιατικό μέτωπο (146) και στο τέλος του κεφαλαίου αποδίδει εν συντομία την οπισθοχώρηση, την καταστροφή και τον ξεριζωμό των Ελλήνων της Ανατολής (146).

Στην αρχή του δέκατου κεφαλαίου (X) δηλώνεται η εποχή «Χειμώνας» (147) χωρίς να προσδιορίζεται ρητά το έτος: ο Άγγελος βρίσκεται έξω από το Μπαλούκεσερ. Ο συμπολεμιστής του Σκαμπαβίας πολεμούσε ήδη τρία χρόνια: «Τρία χρόνια στην ξενιτιά» (149). Συνεπώς, βρισκόμαστε στο 1922. Την άνοιξη του 1922 ο Άγγελος, άρρωστος, νοσηλεύεται στο νοσοκομείο στη Σμύρνη: «Έπαιρνε ν' ανοιξιάσει. Ο Άγγελος βρισκόταν ακόμα στο νοσοκομείο, στη Σμύρνη» (149). Λόγω της σοβαρότητας της ασθένειάς του επαναπατρίζεται στην Ελλάδα, στην Αθήνα «λίγους μήνες πριν ξεσπάσει το μεγάλο κακό» (151), στο διάστημα άνοιξη-καλοκαίρι του 1922: «Θα μας μοιράσει και τώρα το καλοκαίρι» (153). Ο συγγραφέας διαγράφει συστηματικά τη χρονική διάρκεια: Ο Άγγελος «ξαναβρέθηκε στο γραφείο και συλλογίστηκε: 'τέσσερα χρόνια πέρασαν που τέλειωσε ο πόλεμος ο μεγάλος· τώρα τελειώνει κι ο πόλεμος, ο μεγαλύτερος για μας, ο δεύτερος» (153). Λίγες σελίδες πιο κάτω αναφέρει: «Υστερα, ήρθε το μεγάλο κακό» (156), τον Σεπτέμβριο του 1922, η Μικρασιατική καταστροφή με τις τραγικές συνέπειες για τον ελληνικό λαό (ο ξεριζωμός, η ορφάνια, η φτώχεια, η ήττα σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, το προσφυγικό πρόβλημα). Στο τέλος του κεφαλαίου αλλάζει το ιστορικό σκηνικό: «η Επανάσταση κάνει πολύ καλά, έλεγε ο Πετρόπουλος, που θέλει να δικάσει τους υπεύθυνους» (163). Είναι η επανάσταση του ελληνικού στρατού και του στόλου, αρχικά στη Μυτιλήνη και στη συνέχεια στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1922.

Στο ενδέκατο κεφάλαιο (XI) γίνεται αναφορά στη Δίκη των Έξι: «Η αγωνία του χαλασμού ξεθύμανε σε μια δίκη. Πήρανε έξι ανθρώπους, τους στήσανε σ' ένα χαντάκι και τους σκοτώσανε» (165), αναφορά, με δόση έμμεσης κριτικής εκ μέρους του αφηγητή, που μας τοποθετεί χρονικά στον Νοέμβριο του 1922.

Στο δωδέκατο κεφάλαιο (XII) ο Άγγελος παίρνει το «χαρτί» του, όταν «η Αθήνα σχεδίαζε την πρώτη δημοκρατία» (193). Πρόκειται για την ανακήρυξη της Αβασίλευτης Δημοκρατίας, τον Μάρτιο του 1924. Στο δέκατο τρίτο (XIII) κεφάλαιο δηλώνεται ρητά ο χρόνος στην πρώτη αράδα: «Ήρθε και πάλι ένα καλοκαίρι. Το Καλοκαίρι του 1924» (195). Στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο ο χρόνος δεν προσδιορίζεται με ακρίβεια. Φαίνεται όμως ότι έχει περάσει ο χειμώνας: «Το χειμώνα χουχούλιζε μισή ώρα τα χέρια του, πριν πιάσει δουλειά» (208).

Συμπερασματικά, ο χρόνος εκτύλιξης ιστορίας καλύπτει τα χρόνια από το 1918 μέχρι πιθανότατα το 1925. Μέσα σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, του αναπαριστώμενου από την αφήγηση πραγματικού ιστορικού/δημόσιου χρόνου, εντάσσεται η ιστορία της εφηβικής και έπειτα νεανικής συντροφιάς, γύρω από το κεντρικό πρόσωπο του Άγγελου Γιαννούζη. Και, δεδομένου ότι η *Αστροφεγγιά* δεν είναι ιστορικό μυθιστόρημα, ο συγγραφέας επικεντρώνεται στον ιδιωτικό χρόνο των προσώπων της μυθοπλασίας, φωτίζοντας παράλληλα τους τρόπους, με τους οποίους η Ιστορία επηρεάζει τη δράση και τη ζωή τους, αξιοποιώντας την σύμφωνα με τις ανάγκες της οικονομίας του έργου, επιταχύνοντας δηλαδή συστηματικά κατά την περιγραφή των ιστορικών πληροφοριών.

Χρόνος αφήγησης

Η διαδοχή των γεγονότων, ιστορικών και μυθοπλαστικών, δεν αποδίδεται από τον αφηγητή με απόλυτη χρονολογική σειρά. Όπως διαπιστώνει η Β. Οικονομοπούλου (2017,3), «ο χρόνος της αφήγησης επιμηκύνεται σε σχέση με τον χρόνο της ιστορίας». Για παράδειγμα, το ευρύ αυτό αφηγηματικό πεδίο εμπλουτίζεται με αναδρομές, οι οποίες καθιστούν ενήμερο τον αναγνώστη για το παρελθόν του ήρωα, φωτίζοντας προοδευτικά την παρούσα στάση του, ενώ παράλληλα συντελούν στην οικονομία της αφήγησης.

Συγκεκριμένα, ενώ στο πρώτο κεφάλαιο βρισκόμαστε στον Οκτώβριο του 1918, στο δεύτερο η χρονική σειρά των γεγονότων παραβιάζεται με την αναδρομή στα «παιδιάτικα χρόνια» (25). Ο αφηγητής ανατρέχει στο παρελθόν, τότε που ο Άγγελος ήταν «έντεκα δώδεκα χρονών παιδί» (25), μετατοπίζοντας κατά 6-7 χρόνια προς τα πίσω τη χρονική ακολουθία. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται πως τα τραγικά γεγονότα που συνέβηκαν

στο παρελθόν στην οικογένεια του Άγγελου (περιστατικό κατά τη σχολική εκδήλωση, θάνατος αδελφού, θάνατος αδελφής) τοποθετούνται πιθανότατα το 1911/1912. Αναζητώντας το βιοματικό υλικό του συγγραφέα, με τα πολλά λανθάνοντα αυτοβιογραφικά στοιχεία, διαπιστώνουμε την αλήθεια της διήγησης, παρά τη μικρή διαφορά, τουλάχιστον ως προς τον θάνατο της αδελφής του.

Η αναδρομική μνεία στον Χαρίλαο Τρικούπη, «μια φωτογραφία του Χαρίλαου Τρικούπη σε κορνίζα από χρυσωμένο σανίδι» (13), προεκτείνει επίσης τον χρόνο αφήγησης προς τα πίσω. Και ακόμη, χρονικά εγγύτερη αυτή στο μυθιστόρημα, η αναδρομική αναφορά που σχετίζεται με την περίοδο του Αποκλεισμού της Παλαιάς Ελλάδας από τους Συμμάχους κατά την περίοδο του εθνικού διχασμού: «Είναι οι άνθρωποι του “αποκλεισμού”. Από τότε αρχίζει η ιστορία τους, στα 1916, στα 1917» (209).

Συνοψίζοντας, ο χρόνος αφήγησης της *Αστροφεγγιάς* καλύπτει το διάστημα από το 1875 μέχρι λίγο πριν την εκ νέου ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, το 1928.

Δομή

Το μυθιστόρημα αποτελείται από δεκατέσσερα κεφάλαια. Τα γεγονότα διαδραματίζονται στο παρόν της ιστορίας, εκτός από το δεύτερο κεφάλαιο που αποτελεί αναδρομή στο παρελθόν. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η *Αστροφεγγιά* είναι μυθιστόρημα μετάβασης από την εφηβεία στη νεότητα, θα μπορούσαμε να το χωρίσουμε σε δύο μέρη: Το Α' καλύπτει τα κεφάλαια I-VI και το Β' τα κεφάλαια VII-XIV. Στο Α' μέρος κυριαρχεί η εφηβική παρέα, με κεντρικό πρόσωπο τον Άγγελο Γιαννούζη. Ο ήρωας στο Β' μέρος διαμορφώνεται στους κόλπους μιας συντροφιάς που δεσπόζει μέχρι το τέλος του βιβλίου.

Με εξαίρεση το δεύτερο κεφάλαιο, αναγνωριστικό του χώρου διάπλασης του Άγγελου, υπό τις δύσκολες συνθήκες και τις περιπέτειες της οικογένειάς του στα υπόλοιπα κεφάλαια του Α' μέρους παρακολουθούμε την εξελικτική πορεία της εφηβείας, πρωτίστως του κεντρικού ήρωα, αλλά και των μελών της νεανικής συντροφιάς του, στο κρίσιμο σημείο της μετάβασης από τα μαθητικά θρανία στον αγώνα της ζωής. Πρόκειται για ένα μωσαϊκό χαρακτήρων, συμπεριφορών και νοοτροπιών, συχνά συγκρουόμενων, με τις αντιφάσεις που τους κληροδότησε η κοινωνία τους και η ζωή.

Η ετερόκλητη αυτή ομάδα, αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας, εξελισσόμενη εμπλουτίζεται από φοιτητές, ανήσυχους νέους ανθρώπους με καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα και πνευματικές αναζητήσεις. Η μετάβαση θα οριστεί από αποκοπές, αλλαγές προτιμήσεων, επιλογές αντικρουόμενες, με συνέπεια να μεταβληθεί και η πρώτη μορφή της. Ο Άγγελος, φοιτητής πια, έχει υποστεί μεταβολές, έχει ωριμάσει και συναναστρέφεται κυρίως νέους με ανησυχίες και προβληματισμούς, χωρίς ωστόσο να αποκόπτεται εντελώς από την παλιά εφηβική συντροφιά.

Γενικότερα, τα κεφάλαια I-VI αφορούν στις σχέσεις του ήρωα με τους νέους από τα εφηβικά χρόνια, ενώ τα υπόλοιπα (VII-XIV) στις σχέσεις, κατά κύριο λόγο, του ήρωα με τους νέους εκείνους με τους οποίους συνέπιπταν αφενός οι προτιμήσεις και επιλογές του, αφετέρου δε η κοινωνική τάξη.

Μυθιστόρημα διαμόρφωσης εφηβείας – Μυθιστόρημα νεότητας

Η *Αστροφεγγιά* εντάσσεται στο μυθιστορηματικό είδος, στο ευρύτερο, δηλαδή, γένος της αφηγηματικής πεζογραφίας ή του πεζού αφηγηματικού. Ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, όταν επεξεργάστηκε εκ νέου το έργο το 1971, πρόσθεσε τον υπότιτλο *Η ιστορία μιας εφηβείας*. Πρόκειται λοιπόν για ένα μυθιστόρημα εφηβείας, ένα Bildungsroman. Το Bildungsroman, γερμανικός όρος που καθιερώθηκε παγκοσμίως, σημαίνει μυθιστόρημα διάπλασης, μυθιστόρημα διαμόρφωσης. Είναι γνωστό και ως μυθιστόρημα μαθητείας και, σε κάθε περίπτωση, αναφέρεται στη δύσκολη περίοδο της εφηβείας, την τόσο ρυθμιστική του χαρακτήρα του νέου ανθρώπου. Έτσι, το θέμα του εν λόγω μυθιστορήματος σχετίζεται με τη διαμόρφωση του πνεύματος και του χαρακτήρα του πρωταγωνιστή (αλλά και των άλλων προσώπων), καθώς μέσα από διάφορες εμπειρίες περνά από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα, ένα στάδιο στο οποίο συχνά συνειδητοποιεί κανείς την ταυτότητα και τον ρόλο του στον κόσμο.

Το μυθιστόρημα εφηβείας είναι επομένως μια μαθητεία, μια μύηση στη ζωή, κατά την οποία ο αδιαμόρφωτος άνθρωπος εισέρχεται, μέσα από ποικίλες δοκιμασίες, στον κόσμο των ενηλίκων. Στο μυθιστόρημα του είδους αυτού η μύηση στον κόσμο των ενηλίκων δεν αφορά μόνο στον έρωτα και στην εμπειρία του θανάτου, αλλά στη γνώση και δοκιμασία του κόσμου των ιδεών. Στην περίπτωση της *Αστροφεγγιάς* του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου συμβαίνει να έχουμε δύο μυθιστορήματα σε ένα: ξεκινά με τα δεδομένα ενός μυθιστορήματος εφηβείας και στην πορεία εξελίσσεται σε μυθιστόρημα για τη νεότητα, χωρίς να συνθέτει, αλλά μάλλον συγκολλώντας τα δύο θέματα που η ελληνική παράδοση τα προτιμά χωριστά.

Η «νεότητα» και η «εφηβεία» είναι δύο όροι που εύκολα συγχέονται· ωστόσο, στην περίπτωση της *Αστροφεγγιάς* δεν πρόκειται για σύγχυση αλλά για συνύπαρξη: και οι δύο χαρακτηρισμοί ισχύουν. Η εφηβεία εκπροσωπείται από ορισμένες βασικές γραμμές της αφήγησης, τον χαρακτήρα του κύριου ήρωα και εν μέρει από τον τόπο όπου διαδραματίζεται η ιστορία. Η κύρια αφηγηματική γραμμή συνίσταται σε μια ερωτική ιστορία: δύο παιδικοί φίλοι διεκδικούν την ίδια κοπέλα, ο ένας κατορθώνει να την κάνει δική του, ο άλλος, ο πρωταγωνιστής, της γεννά μόνο συμπάθεια. Έπειτα, ο χαρακτήρας του κύριου ήρωα έχει ορισμένα στοιχεία που παραπέμπουν σε μια τυπική, αυτοβασανιζόμενη εφηβεία: η αποκαρδίωση μπροστά σε έναν καθρέφτη που μοιάζει να δείχνει ότι ένα τέτοιο πρόσωπο είναι αδύνατον να αγαπηθεί, είτε η διαρκής ενασχόληση με τα παλιά και τριμμένα ρούχα. Ο τόπος, τέλος, αν και είναι στο μεγαλύτερο τμήμα του μυθιστορήματος αστικός, γίνεται σε ένα χαρακτηριστικό σημείο αγροτικός ή μάλλον "εξοχικός": πρόκειται για το κεφάλαιο από το οποίο εξάγεται ο τίτλος του μυθιστορήματος – αυτό διαδραματίζεται στο εξοχικό σπίτι ενός παιδιού της παρέας, όπου οι φίλοι, μια νύχτα "με λαμπρότατη αστροφεγγιά", διαλέγουν τα άστρα τους και μαντεύουν το μέλλον τους» (77-78)».

Η νεανική διάσταση εκπροσωπείται από μια δεύτερη, τελείως διαφορετική παρέα: διανοούμενοι νέοι, που ασχολούνται με την ποίηση και το θέατρο, θαμώνες ενός ιστορικού καφενείου του «Μαύρου Γάτου», ανάμεσά τους και δύο επώνυμα μέλη μιας «γενιάς», της γενιάς του 1920, ο Καρυωτάκης και ο Τέλλος Άγρας. Το γεγονός ότι υπάρχουν δύο παρέες στο μυθιστόρημα, μια εφηβική και μια νεανική, είναι στοιχείο ιδιόμορφο από την άποψη της δομής και της οικονομίας του έργου. Οι απορίες ή οι υποψίες του προσεκτικού αναγνώστη επιτείνονται, μάλιστα, από ορισμένες ακόμα παρατηρήσεις. Η δεύτερη παρέα, η νεανική, εισάγεται αρκετά αργά στο μυθιστόρημα, μόλις στη σελίδα 107 (σε σύνολο 224 σελίδων), και ποτέ δεν αποκτά οργανικές σχέσεις με την πρώτη. Ο πρωταγωνιστής, ο Άγγελος Γιαννούζης, συμμετέχει και στις δύο παρέες, όπως είναι ευνόητο, κατά τα άλλα όμως οι (ελάχιστες, έτσι κι αλλιώς) σχέσεις ανάμεσά τους έχουν κάτι μάλλον βεβιασμένο. Η μοιραία γυναίκα της πρώτης παρέας, η Δάφνη, παραδείγματος χάρι, δέχεται για ένα διάστημα να παίξει στη θεατρική ομάδα της δεύτερης παρέας: αυτός είναι ο βασικός δεσμός ανάμεσα στις δύο ομάδες των μυθιστορηματικών προσώπων, που δεν κρατά όμως πολύ, καθώς η κοπέλα σύντομα γυρνά στους πρώτους φίλους της και κάθε παρέα ακολουθεί τον δικό της ανεξάρτητο δρόμο. Ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη παρέα, επίσης, παρατηρεί κανείς έναν διπλασιασμό των προσώπων και των ρόλων. Αναφέρθηκε πως ο βασικός πυρήνας της γυμνασιακής παρέας είναι ένα ερωτικό τρίγωνο: ο Άγγελος, ο φίλος του Νίκος Στέργης και η μοιραία κοπέλα, η Δάφνη. Στη δεύτερη παρέα το σχήμα επαναλαμβάνεται, αν και αχνότερα: μία άλλη κοπέλα, η Έρση, και ένας καινούργιος νέος, ο Αλέξης, συγκροτούν, μαζί με τον Άγγελο που παραμένει σταθερός, ένα δεύτερο μυθιστορηματικό τρίγωνο. Οι σχέσεις ανάμεσά τους δεν είναι καθαυτό ερωτικές, όπως στο πρώτο τρίγωνο, δεν τους λείπει όμως ένας λανθάνων ερωτισμός παρόμοιου τύπου με τον πρώτο: η Έρση απωθεί τον Άγγελο (που τη φλερτάρει) και προτιμά τον Αλέξη. Κλειδί και στις δύο συντροφίες είναι ο Άγγελος, η διαμορφωτική εξέλιξη του οποίου αποτελεί το ζητούμενο. Φαινομενικά δεν υπάρχει οργανική σχέση, υπάρχει όμως ανελκτική πρόοδος.

Αφηγηματικές τεχνικές

Στην *Αστροφεγγιά* ο αφηγητής δεν είναι δρων πρόσωπο της ιστορίας. Τοποθετείται έξω από την αφηγούμενη ιστορία. Συνεπώς, είναι ένας εξωδιηγητικός αφηγητής, ο οποίος αφηγείται την ιστορία ενός άλλου προσώπου, του κεντρικού ήρωα της ιστορίας, του Άγγελου Γιαννούζη. Η αφήγηση της ιστορίας γίνεται σε τρίτο ρηματικό πρόσωπο: «Ο Άγγελος Γιαννούζης καθόταν και διάβαζε» (13). Ο αφηγητής στο κείμενό μας είναι ένας παντογνώστης αφηγητής που δεν συμμετέχει στα γεγονότα. Όσον αφορά στις πληροφορίες που δίνει για τη δράση και τις σκέψεις του Άγγελου Γιαννούζη, η οπτική γωνία δεν είναι περιορισμένη. Δίνει παραστατικά τον σκηνικό χώρο, τα πρόσωπα και τις καταστάσεις, τις κινήσεις, τις πράξεις, τους διαλόγους και τη συμπεριφορά των ηρώων.

Παρά ταύτα, και στο σημείο αυτό έγκειται η αφηγηματική ικανότητα του συγγραφέα, πίσω από τον αφηγητή κρύβεται ο ίδιος, όπως φαίνεται καθαρά από τη βιογραφία του. Ο αφηγητής και ο Γιαννούζης, αν και σε πολλά σημεία συμπίπτουν, αποτελούν διακριτά πρόσωπα. Η συμβολή του εξωδιηγητικού αφηγητή λειτουργεί ευρηματικά υπό την έννοια ότι αποκαλύπτει όσα ο Γιαννούζης δεν μπορεί να εκφράσει. Αυτός, πάλι, πράττει όσα υπαγορεύουν οι ανάγκες της μυθοπλασίας, τα οποία ο συγγραφέας δεν έπραξε ως ιστορικό πρόσωπο.

Μέρος των αφηγηματικών τεχνικών που αναφέρθηκαν πιο πάνω, αποτελούν και οι αφηγηματικοί τρόποι, δηλαδή τα συστατικά στοιχεία ενός αφηγηματικού κειμένου, π.χ. έκθεση (καθαρή αφήγηση), διάλογος, περιγραφή, σχόλιο, εσωτερικός μονόλογος, ελεύθερος πλάγιος λόγος. Αφήγηση είναι η παρουσίαση γεγονότων

και πράξεων, ενώ διάλογος είναι τα διαλογικά μέρη σε ευθύ λόγο και σε πρώτο πρόσωπο. Περιγραφή είναι η αναπαράσταση προσώπων, τόπων, αντικειμένων, καταστάσεων, ενώ σχόλιο είναι η παρεμβολή, σκέψεων, απόψεων από τον αφηγητή, έξω από τη ροή της αφήγησης. Ο ελεύθερος πλάγιος λόγος είναι η πιστή απόδοση σκέψεων, διαθέσεων ή συναισθημάτων σε τρίτο πρόσωπο και σε παρωχημένο χρόνο και τέλος ο εσωτερικός μονόλογος είναι η απόδοση των σκέψεων ή συναισθημάτων σε πρώτο πρόσωπο και σε χρόνο ενεστώτα. Ο ελεύθερος πλάγιος λόγος στην *Αστροφεγγιά* έχει έναν δυϊκό και αμφίσημο χαρακτήρα, ενώ αποτελεί ένα από τα πιο ικανά εργαλεία αναπαράστασης της εσωτερικής εμπειρίας. Αυτή η εσωτερική πραγματικότητα των προσώπων του αφηγηματικού κειμένου είναι δυνατό να αναπαρασταθεί μέσω του ελεύθερου πλάγιου λόγου, χάρη στην αμφισημία του. Έτσι, ο αφηγητής μπορεί να ανακαλεί τη σκέψη του προσώπου με πλάγιο και υπαινικτικό τρόπο και ταυτόχρονα να ενισχύει τη θέση του πως γνωρίζει όσα σκέφτονται ή αντιλαμβάνονται τα πρόσωπα του αφηγήματος. Χωρίς αμφιβολία λοιπόν, η τριτοπρόσωπη αφήγηση προσδίδει στο μυθιστόρημα ζωντάνια και εσωτερικότητα προκαλώντας ταυτόχρονα και τη συγκινησιακή φόρτιση του αναγνώστη.

Θεματικοί άξονες

Η εφηβεία, η πορεία προς την ενηλικίωση και η νεότητα, η φτώχεια, η αναζήτηση εργασίας και η ανεργία, η κοινωνική διαστρωμάτωση, οι κοινωνικές αντιθέσεις και η θέση της γυναίκας, η εκπαίδευση, η τέχνη και οι πνευματικές αναζητήσεις των νέων, το προσφυγικό πρόβλημα και η ανοικοδόμηση της Αθήνας, οι ασθένειες της εποχής και η αντιμετώπισή τους από την πολιτεία είναι ορισμένα από τα θέματα που θίγονται στην *Αστροφεγγιά*.

Γλώσσα και Ύφος

Ο βασικός πυρήνας της γλώσσας του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου είναι η δημοτική όπως διαμορφώθηκε λογοτεχνικά στον μεσοπόλεμο. Ο βιωματικός, και ως εκ τούτου συγκινησιακός, παράγοντας, παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ύφους του συγγραφέα. Γενικά στη γλώσσα του επιδρά καθοριστικά ο ιδιαίτερος κόσμος της εφηβείας, αποδίδοντας παραστατικά τη γλώσσα της εποχής.

Τα υφολογικά γνωρίσματα της *Αστροφεγγιάς* είναι η σαφήνεια, η κυριολεξία στην έκφραση, ο φυσικός και ανεπιτήδευτος τρόπος, η χρήση μεταφορών και αντιθέσεων, η ζωντάνια, η επιγραμματική, όπου χρειάζεται, διατύπωση. Συγκεκριμένα:

■ Λέξεις ή φράσεις αποδίδουν πειστικά το νόημα, αλλά και τις λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις των σκέψεων και των συναισθημάτων των ηρώων.

■ Η επανάληψη λέξεων ή φράσεων στην ίδια πρόταση ή στο ίδιο χωρίο είναι συνήθης, αποβλέποντας στον τονισμό της σημασίας: «το ίδιο τραπέζι, η ίδια δουλειά, η ίδια άχρωμη μέρα» (153).

■ Η επανάληψη συγκεκριμένων λέξεων διάσπαρτων στο ίδιο έργο αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά του ύφους του και δείχνει ότι για τον συγγραφέα οι λέξεις αυτές έχουν κάποια ιδιαίτερη σημασία βιωματικής ή συγκινησιακής υφής, ότι λειτουργούν ως κλειδιά, όπως “αστροφεγγιά, φεγγαβολιά, πεπρωμένο, δαίμονας, φθισικός/η, θάνατος, μοναξιά, σιωπή, απελπισμός, θλίψη”.

■ Η ζωντάνια του λόγου είναι από τα χαρακτηριστικά της γραφής του Παναγιωτόπουλου. Αυτό το οφείλει, εκτός των ποικίλων εκφραστικών μέσων, στη χρήση της καθημερινής ομιλίας, με στερεότυπες ή παροιμιώδεις φράσεις: «η ζωή είναι δύσκολη», «είπαμε το ψωμί ψωμάκι» (23), «μήνας μπαίνει, μήνας βγαίνει, ο μισθός μισθός!» (24).

■ Η χρήση διαλεκτικών ή ιδιωματικών στοιχείων αποδίδει επίσης πιστά το περιβάλλον του εκάστοτε ομιλούντος: «χάμου, γούπατο» (= γούβα, κοίλωμα).

■ Χρησιμοποιεί ευρηματικές σύνθετες λέξεις, σε μεγάλο μάλιστα ποσοστό, ασυνήθιστες εν πολλοίς, κατάλοιπα του παλαιοδημοτικισμού, που συνήθως εκφράζουν έντονη συγκινησιακή κατάσταση: «πεντάφτωχο, μικροζωής» (86 και 63 αντίστοιχα), «ξεσπιτωμένη, ξεμαλλιασμένη, ξεστηθιασμένη, θεόφτωχη» (156), «ανθρωποσύναξη» (158).

■ Από την άποψη της σύνταξης, σε γενικές γραμμές ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος χρησιμοποιεί τον μικροπερίοδο λόγο χωρίς πολλές δευτερεύουσες προτάσεις. Οι μικρές περίοδοι συναντώνται κυρίως: α) στα διαλογικά μέρη: «–Να μην το σκίσεις καθόλου. Φέρ’ το μου δω!» (107), και β) στις περιγραφές, όταν ο συγγραφέας δίνει έμφαση στη λεπτομέρεια. Συνήθως ακολουθεί είτε την κατά παράταξη σύνταξη, κυρίως με τον συμπλεκτικό σύνδεσμο «και», είτε το ασύνδετο σχήμα. Όταν χρησιμοποιεί την υποτακτική σύνταξη, αυτή δεν είναι περίπλοκη και διακρίνεται η προτίμησή του στις αναφορικές προτάσεις που εισάγονται με το αναφορικό «που», καθώς και στις βουλητικές: «Αν είσαι αποφασισμένος να

ξαναγράψεις, αν τόχει η μοίρα σου ν' αφιερωθείς σ' αυτό το μαρτύριο που είναι ο στίχος, κάλλιο να το ξέρεις από τώρα πως σε περιμένει πολλή πίκρα και πολλή καταφρόνηση» (107).

Το ασύνδετο σχήμα, με το οποίο επιδιώκεται η μετάδοση έντασης, αγωνίας ή πάθους και συγκίνησης, χρησιμοποιείται συχνά από τον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, συνήθως με επιθετικούς προσδιορισμούς και εμπρόθετα, αλλά και με άλλα μέρη του λόγου, καθώς και με προτάσεις.

Διαθεματικότητα - Διακειμενικότητα και Αστροφεγγιά

Διακειμενικότητα: ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους ένα κείμενο συναπαρτίζεται από άλλα κείμενα με εμφανείς ή συγκαλυμμένες παραπομπές και μνείες σε αυτά, με επαναλήψεις και μετασχηματισμούς ουσιαστών γνωρισμάτων που απαντούν σε προγενέστερα κείμενα [...]. Κάθε κείμενο είναι ουσιαστικά «διακείμενο», δηλαδή ο τόπος όπου διασταυρώνονται αμέτρητα άλλα κείμενα και που υφίσταται μόνο χάρη στις σχέσεις του με άλλα κείμενα.

Διαθεματική προσέγγιση ορίζεται η πολύπλευρη διερεύνηση και μελέτη ενός θέματος που άπτεται πολλών γνωστικών αντικειμένων. Ο όρος «διαθεματικότητα» (cross-thematic integration), σημαίνει την πολύπλευρη μελέτη θεμάτων και εννοιών, στο πλαίσιο της διαχρονίας και της συγχρονίας και τη σύνδεση των επιστημονικών πεδίων (διεπιστημονικότητα) μεταξύ τους, ώστε πέρα από την ειδική γνώση, να αντιληφθεί ο μαθητής τη «συνομιλία» των επιστημών και τη συμβολή τους σε όλες της εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Έτσι, η γνώση αντιμετωπίζεται ως ενιαία ολότητα και όχι αποσπασματικά και ταυτόχρονα συνδέεται με την ίδια τη ζωή. Συγχρόνως, η διαθεματική διδασκαλία σχετίζεται με ορισμένη μέθοδο εργασίας που τη χαρακτηρίζουν τα ακόλουθα στοιχεία: οι μαθητές αυτενεργούν κατά τη διδασκαλία και η μάθηση αποβαίνει βιωματική.

Η *Αστροφεγγιά* «συνομιλεί» με άλλα κείμενα, με εμφανείς ή συγκαλυμμένες παραπομπές και αναφορές σε αυτά:

Εκκλησιαστικά κείμενα – Μακαρισμοί

Στην *Αστροφεγγιά* υπάρχει πλήθος φράσεων από την εκκλησιαστική παράδοση, η οποία έχει αποτελέσει συχνά πηγή γλωσσικού πλούτου για τους λογοτέχνες. Ο θρησκευόμενος πατέρας του Άγγελου χρησιμοποιεί αποσπάσματα από τους Μακαρισμούς της επί του Όρους Ομιλίας: «Μακάριοι οι πραείς, ότι αυτοί κληρονομήσουσι την γην» «Μακάριοι οι ελεήμονες, ότι αυτοί ελεηθήσονται» (27), και συνηθίζει να χρησιμοποιεί στην καθημερινή πράξη, και κυρίως στις συζητήσεις του με μέλη της οικογένειάς του, εκκλησιαστική γλώσσα. Ο συγγραφέας αντλεί από το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο (κεφ. 5), και γενικότερα από τη θεία λειτουργία, παράδοση με την οποία είναι εξοικειωμένος από τα παιδικά του βιώματα. Το θεολογικό αυτό διακείμενο έχει σημασία, διότι δεν αποτελεί απλή αναφορά ή απλή χρήση, αλλά επηρεάζει τη ζωή του κεντρικού ήρωα: Ως παιδί ο Άγγελος, ακούγοντας τον πατέρα του, αισθανόταν δέος και φόβο για την τιμωρία όσων είναι αμαρτωλοί: «Σύγκρου τρόμου τον έπιανε τον Άγγελο: έβλεπε τη σάρκα του να λειώνει σαν το κερί στη λαίμαργη φλόγα· τους διαβόλους να χορεύουν απάνω του, να τον αρπάζουν με τις διχάλες τους και να τον ρίχνουν στα καζάνια της πίσσας!» (27). Οι διδαχές και νουθεσίες του πατέρα επηρεάζουν τον έφηβο Άγγελο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σύγκρουση, το ηθικό δίλημμα, όταν σκέφτεται να κάνει κακό στον Νίκο Στέρη: «Αυτό που είχε λογαριάσει τόβλεπε σα μια λύση της αγωνίας του. Από την ώρα που πήρε την απόφαση ένιωσε τη δύναμή του να μεγαλώνει. [...] Ήταν άξιος να κάμει το κακό, τελείωσε! [...]» (15).

Φρειδερίκος Νίτσε

Στην ηλικία των δεκαεπτά ετών, μέσα από τον κόσμο των βιβλίων που διάβαζε, αρχίζει να έρχεται ο Άγγελος σε επαφή με τον Νίτσε. Ο αφηγητής μάς πληροφορεί στο 1ο κεφάλαιο ότι ο πρωταγωνιστής διαβάζει ένα έργο του Νίτσε, του Γερμανού φιλόσοφου: «Και πάλι θυμήθηκε το λόγο του Νίτσε: 'Γενείτε σκληροί, αδερφοί μου!' Ήταν ένα βιβλίο που του έπεσε καιρό τώρα στα χέρια κ' είχε ξενοχτήσει μαζί του» (17). Αυτή η «γνωριμία» φαίνεται να επιδρά καταλυτικά στην ψυχοσύνθεσή του: «Από τότε που διάβασε το Νίτσε για πρώτη φορά τον συνεπήρε η ποίησή του, ο προφητικός του τρόπος και το μεγάλο του όραμα: ο υπεράνθρωπος» (18). Ο Νίτσε επηρεάζει και διαμορφώνει τη σκέψη του Άγγελου κατά την ενηλικίωσή του και στην πορεία προς την ωρίμανση του. Κατά τη συζήτηση του διακειμένου αυτού, να δοθεί έμφαση στην επίδραση που ασκεί η νιτσεϊκή φιλοσοφία στην κοσμοαντίληψη του Άγγελου και να διερευνηθεί αν αυτή επηρεάζει τη συμπεριφορά του.

Φιόντορ Ντοστογιέφσκι

Αρκετές φορές στο μυθιστόρημα γίνονται αναφορές στον Ντοστογιέφσκι και στα έργα του Έγκλημα και τιμωρία και Παίχτης. Στον «Μαύρο Γάτο» «ένας ψηλός, που διάβαζε ρούσικα μυθιστορήματα και τις προάλλες

τους είχε τρελάνει μ' εκείνο το δόλιο Ρασκόλνικωφ [...] στο μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκη» (102) εκφράζει κάποιες πολιτικές ανησυχίες και τάσεις της εποχής. Ο «Μαύρος Γάτος» ήταν και τόπος συναντήσεως συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας με πολιτικό προσανατολισμό, αφού εκεί για ένα διάστημα στεγαζόταν προσωρινά το σωματείο των σοσιαλιστών.

Ένα ακόμη παράδειγμα αναφοράς στον Ντοστογιέφσκι, σχετιζόμενο πρακτικά με τη ζωή των ηρώων της *Αστροφεγγιάς*, και πάλι σε μια συζήτηση ανάμεσα στον Άγγελο και το χλωμό παιδί του «Μαύρου Γάτου», ακολουθεί την αφήγηση του περιστατικού που συνέβηκε με τον κύριο Νικολάκη. Ο Άγγελος ακούει τον κύριο Νικολάκη να βήχει έντονα και προσφέρεται να του ετοιμάσει ένα ζεστό ρόφημα. Ο κύριος Νικολάκης, ωστόσο, τον διώχνει με απότομο τρόπο. Η περιέργη συμπεριφορά του γίνεται αντικείμενο συζήτησης ανάμεσα στον Άγγελο και στο χλωμό παιδί του καφεενείου. Ο τελευταίος μάλιστα καταλήγει στο συμπέρασμα: «–Σε πήρε για το Ρασκόλνικωφ, χωρίς άλλο, του είπε, το φοιτητή που σκότωσε τη γριά και την έκλεψε. Κι απάνου σε τούτο τού υποσχέθηκε να του δανείσει το φημισμένο βιβλίο, να το διαβάσει κ' εκείνος» (115). Ο Ρασκόλνικωφ είναι το κεντρικό πρόσωπο του μυθιστορήματος *Έγκλημα και τιμωρία*.

Τέλος, όταν ο Άγγελος παίζει για πρώτη φορά χαρτιά, καταφέρνει να κερδίσει ένα σεβαστό χρηματικό ποσό. Την περιπέτειά του αυτή, τη διηγείται στο χλωμό παιδί που αποκρίνεται: «Πρέπει να σου φέρω τον *Παίχτη* του Ντοστογιέφσκη. Τώρα, θα σου κάμει καλό αυτό το βιβλίο» (128). Προτού η νέα αυτή εμπειρία για τον Άγγελο γίνει πάθος, το χλωμό παιδί εκφράζει τη βεβαιότητα ότι το έργο αυτό θα τον βοηθήσει να αποφύγει τον δρόμο του χαρτοπαίγνιου. Το διακείμενο, επομένως, εν προκειμένω, έχει αποτρεπτική λειτουργικά αξία.

Πολ Βερλαίν

Η Έρση, όπως αναφέρθηκε στο Β' μέρος, «μυεί» τον Άγγελο στον γαλλικό συμβολισμό, ενθαρρύνει τα πρώτα ποιητικά του εγχειρήματα, ενώ ο Άγγελος στις πρώτες του ποιητικές απόπειρες αναφέρει: «Ας μπορούσα τουλάχιστο να γράψω ένα στιχάκι σαν αυτά του Βερλαίν, που μας διάβασες τις προάλλες, όλο συμπόνια και βροχή! Μα, όχι, δε θα μπορέσω ποτέ να το γράψω» (108). Ο Βερλαίν υπήρξε εκπρόσωπος και ηγετική φυσιογνωμία του γαλλικού συμβολισμού.

Κώστας Καρυωτάκης

Ανάμεσα στους τακτικούς θαμώνες του «Μαύρου Γάτου» ήταν και ο ποιητής Κώστας Καρυωτάκης (1896-1928), η εμβληματικότερη φυσιογνωμία της εποχής αυτής. Η παρουσία του διαφαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα: «Ερχόταν πια συχνότερα κι ο χλωμός ποιητής, που θα γινόταν “μεγάλος” – κ' ένας άλλος μπορεί λιγάκι μεγαλύτερος στα χρόνια, φοβερά λιγόλογος και μοναχικός, με μια μάσκα πρόωρου θανάτου. Είχε βγάλει δυο τόμους ποιήματα, ο δεύτερος είχε πάρει κίολας κάποιο βραβείο» (168).

Αλλά και εκτός από τον Καρυωτάκη, είναι αναγνωρίσιμες στις σελίδες του βιβλίου οι μορφές του Παλαμά, τον οποίο γνώριζε προσωπικά ο Παναγιωτόπουλος (στο πρώτο βιβλίο του, μια ομιλία του 1919, κατεξοχήν στα Κριτικά κείμενά του, έχει ασχοληθεί με το έργο του), του επτανήσιου Γεράσιμου Σπαταλά στον «Μαύρο Γάτο», αλλά και του Τέλλου Άγρα.

Θεατρικά έργα

Οι νέοι του «Μαύρου Γάτου», εκτός από την ποίηση, συζητούν και για το θέατρο. Μάλιστα, ο Αλέξης φιλοδοξεί να καινοτομήσει στο ελληνικό θέατρο. Στις πρώτες τους ερασιτεχνικές προσπάθειες για θεατρικές παραστάσεις, απογοητεύεται τόσο από το κοινό όσο και από την απουσία κατάλληλης υποδομής. Ωστόσο, παρά την αρχική απογοήτευσή του, δεν τα παρατά και στη συνέχεια του μυθιστορήματος γίνονται οι πρώτες σοβαρές προσπάθειες για επαγγελματικές θεατρικές παραστάσεις. Ενδεικτικές αναφορές γίνονται στα θεατρικά έργα *Δωδέκατη νύχτα* (132), *Ο έμπορος της Βενετίας* (173), *Χειμωνιάτικο παραμύθι* του Σαίξπηρ (185) και *Το κυνήγι του λύκου* του Βέργκα (185).

Ενδεικτικές ερωτήσεις

Κεφάλαιο Ι

1. Να δοθεί με στοιχεία από το κείμενο το χωροχρονικό πλαίσιο του πρώτου κεφαλαίου. Πώς αναπαριστά τους χώρους ο Παναγιωτόπουλος; Πού στοχεύει;

2. Στο κεφάλαιο υπάρχουν πολλές περιγραφές τόσο προσώπων όσο και χώρων ή αντικειμένων. Αφού παρουσιάσετε ένα παράδειγμα για κάθε περιγραφή (προσώπου, χώρου, αντικειμένου) να σχολιάσετε τη λειτουργία τους.

3. Στο κεφάλαιο παρουσιάζονται τρία βασικά πρόσωπα του μυθιστορήματος: ο Άγγελος Γιαννούζης, η μητέρα του και ο φίλος του Νίκος Στέργης. Να δώσετε έναν σύντομο χαρακτηρισμό για τα πρόσωπα αυτά, τεκμηριώνοντας την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο.

4. Ποια είναι η οικονομική κατάσταση της οικογένειας του Άγγελου; Τεκμηριώστε την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο.

5. Να αναγνωρίσετε (α) τον τύπο του αφηγητή και (β) το ρηματικό πρόσωπο, στο οποίο γίνεται η αφήγηση. Δικαιολογήστε με στοιχεία από το κείμενο.

Κεφάλαιο II

6. Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνονται στοιχεία για το πρόσφατο παρελθόν της οικογένειας του Άγγελου Γιαννούζη. Να αναφέρετε ποια τραγικά γεγονότα επιδρούν καταλυτικά και επηρεάζουν την τρυφερή παιδική ψυχή του ήρωα.

7. Πώς διαγράφεται ο χαρακτήρας του πατέρα του Άγγελου; Να τον χαρακτηρίσετε με βάση στοιχεία από το κείμενο.

8. Ο πατέρας του Άγγελου συχνά χρησιμοποιεί αποσπάσματα από τους Μακαρισμούς και γενικότερα από την εκκλησιαστική παράδοση. Να εξηγήσετε πώς επιδρούν τα λεγόμενά του στον ψυχισμό του Άγγελου.

Κεφάλαιο III

9. Με βάση τις ιστορικές και άλλες ενδείξεις που υπάρχουν στο κείμενο, να δοθεί το ιστορικό πλαίσιο αυτού του κεφαλαίου.

10. Να αναφέρετε ποιοι αποτελούν την εφηβική παρέα του Άγγελου και να παρουσιάσετε τα γνωρίσματα του χαρακτήρα κάθε μέλους αυτής της παρέας.

11. Να περιγράψετε και να εξηγήσετε τον τρόπο με τον οποίο η εφηβική παρέα πανηγυρίζει το τέλος του πολέμου.

12. Η περιγραφή του σπιτιού του Νίκου Στέργη, σε αντιδιαστολή με την περιγραφή του σπιτιού του Άγγελου (στο κεφ. I), παραπέμπει στο οικονομικοκοινωνικό χάσμα ανάμεσα στους δύο φίλους. Να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο συγγραφέας με την αντίθεση αυτή.

Κεφάλαιο IV

13. Η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας του Άγγελου είναι εμφανής στο τέταρτο κεφάλαιο. Εντοπίστε στοιχεία από το κείμενο που να δικαιολογούν την πιο πάνω θέση.

14. Ο Άγγελος συναντιέται με τον φίλο του Δημήτρη Πετρόπουλο. Να δώσετε έναν σύντομο χαρακτηρισμό για τον Πετρόπουλο.

15. Ο Πασπάτης είναι ένα νέο παιδί από την επαρχία που ζει στη φτωχογειτονιά του Άγγελου. Ποια στοιχεία μάς δίνονται για τον χαρακτήρα του Πασπάτη; 16. Τον διάλογο Άγγελου και Πασπάτη διακόπτει ο βήχας της φθισικής της διπλανής κάμαρης. Πώς αντιμετωπίζει ο Πασπάτης (και οι γείτονές του) και πώς ο Άγγελος το θέμα της ασθένειάς της;

17. Πώς η ασθένεια της φθισικής συμβάλλει στην εξέλιξη της υπόθεσης του έργου;

18. Το βράδυ ο Άγγελος συναντιέται με τα παιδιά της παρέας του. Να αναλύσετε πώς εξελίσσεται η συνάντηση αυτή και να εξηγήσετε γιατί έχει την κατάληξη που περιγράφεται από τον συγγραφέα.

Κεφάλαιο V

19. Στο πέμπτο κεφάλαιο ο χρόνος δηλώνεται ρητά: καλοκαίρι του 1919. Συνοπτικά, ωστόσο, δίνονται πληροφορίες για τον χειμώνα και την άνοιξη που πέρασαν: α) Να αναφέρετε σε ποια κατάσταση βρισκόταν η οικογένεια Γιαννούζη τον χειμώνα, και β) να εξηγήσετε ποιες προσδοκίες δημιουργούνται εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων του 1919 και πώς επηρεάζεται ψυχολογικά ο Άγγελος από αυτές.

20. Η επίσκεψη της παρέας του Άγγελου στο κτήμα του Νίκου Στέργη σηματοδοτεί, κατά κάποιον τρόπο, το τέλος της εφηβείας, της ανέμελης ζωής και προσημαίνει την πορεία προς την ενηλικίωση. Πώς περιγράφονται οι σχέσεις των μελών της παρέας στην καμπή αυτή της ζωής τους;

21. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρεται για δεύτερη φορά η λέξη «αστροφεγγιά» του τίτλου: «Η λαμπρότατη αστροφεγγιά γεμίζει ευλογίες τα όνειρά τους» (74). Να ερμηνεύσετε το διττό νόημα που αποδίδει ο Παναγιωτόπουλος στη φράση, λαμβάνοντας υπόψη τα συμφοραζόμενα.

22. Στο τέλος της βραδιάς, ο Άγγελος αποπειράται ανεπιτυχώς να «το σκάσει» από το κτήμα. Ποιοι είναι οι λόγοι που τον οδήγησαν σ' αυτή την αντίδραση;

Κεφάλαιο VI

23. Στο έκτο κεφάλαιο αρχίζει νέα περιπέτεια για τον Άγγελο: η αναζήτηση εργασίας. Να εξηγήσετε ποια κοινωνική πραγματικότητα καυτηριάζει ο Παναγιωτόπουλος.

24. Να περιγράψετε τις συνθήκες εργασίας του Άγγελου στην εταιρεία του Λύσαντρου Στέργη (85-86).

25. Να παρουσιάσετε αναλυτικά την ανάπτυξη της φιλίας ανάμεσα στον Άγγελο και στον Πασπάτη.

26. Να αναφερθείτε στην ασθένεια του Πασπάτη και να ερευνήσετε τη βιωματική σχέση του συγγραφέα με όσα γράφει για τη φυματίωση.

Κεφάλαιο VII

27. Να παρουσιάσετε την πορεία που ακολουθούν οι φίλοι μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών τους. (95-98)

28. Ο Άγγελος από την αρχή της φοιτητικής του ζωής γίνεται θαμώνας του «Μαύρου Γάτου» (99): α) Να εξηγήσετε πώς περιγράφεται από τον αφηγητή το ιστορικό αυτό καφενείο της Αθήνας και β) να αναφέρετε ποιες εμπειρίες αποκομίζει εκεί ο Άγγελος και πώς επιδρά το όλο κλίμα του συγκεκριμένου καφενείου στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

29. Ο Άγγελος αρχίζει δειλά δειλά να γράφει τους πρώτους στίχους του (105-107). Να διακρίνετε ποια είναι η αντίδραση της Έρσης και ποια της Δάφνης απέναντι στην πρώτη ποιητική απόπειρά του.

30. Να σκιαγραφήσετε τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα της Έρσης, όπως παρουσιάζεται στο κεφάλαιο αυτό.

Κεφάλαιο VIII

31. Το «παιδί που παιδευόταν με τον Ρασκόλνικωφ» θίγει έμμεσα ορισμένα από τα εργατικά ζητήματα (111-112): εκμετάλλευση εργαζομένων, χαμηλοί μισθοί, ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας. Να εξηγήσετε πώς αυτή η συζήτηση επιδρά στην ψυχολογία του Άγγελου.

32. Να παρουσιάσετε την ιστορία του κυρίου Νικολάκη (112-114) και να εξηγήσετε πώς αυτή συνδέεται με το περιεχόμενο ολόκληρου του κεφαλαίου.

33. «Είχες αφήσει ένα χαρτί με δαύτους ο κόσμος» (119). Με βάση το πιο πάνω απόσπασμα και τη συνέχεια του κεφαλαίου: α) να εξηγήσετε ποια αντίληψη διατυπώνεται από τον πατέρα του Άγγελου για τους ποιητές και γενικότερα για τους ανθρώπους της τέχνης και β) να σχολιάσετε την αντίληψη αυτή.

34. Τα Χριστούγεννα ο Άγγελος συναντιέται με την παλιά παρέα του (121). Η ενηλικίωση όμως επέφερε αλλαγές στις σχέσεις των ενήλικων πια φίλων. Να περιγράψετε τις μεταξύ τους σχέσεις, όπως παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

35. «Χίλιες πεντακόσιες τριάντα δραχμές ... δεν άκουγε τίποτα» (128): Να εξηγήσετε πώς το πάθος της χαρτοπαιξίας κυριεύει τον Άγγελο, πώς τον επηρεάζει και για ποιο λόγο το παιδί «που παιδευόταν με τον Ρασκόλνικωφ» θέλει να του φέρει τον Παίχτη του Ντοστογιέφσκι;

Κεφάλαιο IX

36. «[...] πόθος βαθύς τον συνέπαιρνε ... φυτρώνει σε άξενο χώμα» (131). Με βάση το πιο πάνω απόσπασμα α) να περιγράψετε και να αιτιολογήσετε τη συναισθηματική κατάσταση του Άγγελου και β) να προσδιορίσετε με ποια εκφραστικά μέσα αποδίδεται αυτή.

37. «Δυο μέρες αργότερα ... τραγικό ήρωα του Σαίξπηρ» (132-135): Στο πιο πάνω απόσπασμα φαίνεται μια προσπάθεια ανανέωσης του θεάτρου, με πρωταγωνιστή τον Αλέξη, η οποία καταλήγει σε αποτυχία. Να εξηγήσετε γιατί δεν πέτυχε το εγχείρημά του, σύμφωνα με τον ίδιο.

38. Να σχολιάσετε τη συμπεριφορά του Πετρόπουλου και του Στέργη απέναντι στη Δάφνη και να εξηγήσετε πώς η ίδια αντιδρά απέναντι σε αυτή τη συμπεριφορά.

39. «Ο Άγγελος αναγκάστηκε ... δεν είναι το ίδιο πράγμα». (144). Με βάση τον διάλογο ανάμεσα στον Άγγελο και τον Στέργη στο πιο πάνω απόσπασμα, να εξηγήσετε σε ποιο χάσμα αναφέρεται ο Άγγελος.

Κεφάλαιο X

40. «Γύρισε στο σπίτι ... μονάχα να πεθάνει!» (156): α) Να αναφέρετε τι βιώνει ο Άγγελος, στο πιο πάνω απόσπασμα, και γιατί. β) Να εξηγήσετε ποιο ρόλο διαδραματίζει το ίδιο βίωμα στην εξέλιξη του μυθιστορήματος.

41. Στην Αστροφεγγιά σκιαγραφείται το προσφυγικό ζήτημα αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, συνδεδεμένο κυρίως με την ιστορική του διάσταση, ως απόρροια ενός πολέμου: «Ύστερα, ήρθε το μεγάλο κακό ... παραπέτασμα της λαίμαργης φλόγας» (156-157): Να εξηγήσετε με ποια εκφραστικά μέσα περιγράφεται η Μικρασιατική καταστροφή και να προσδιορίσετε ποια είναι η λειτουργία τους.

42. Να παρουσιάσετε κριτικά πώς αντιμετωπίζουν την άφιξη των προσφύγων α) ο Πετρόπουλος και β) ο Άγγελος στα επόμενα αποσπάσματα:

α) «Ο Άγγελος καθόταν ... και δεν αποσώναν τίποτα». (157)

β) «-Και τι θέλεις να γίνει; ... τι θέλεις να κάμουν;» (161)

43. «Ο Παναγιωτόπουλος παρουσιάζει την αθέατη πλευρά της επίσημης ιστορίας, τη μικροϊστορία, εκείνη που δεν καταγράφεται, αλλά αντίθετα αποσιωπάται στη γεγονοτολογική καταγραφή, αποδίδοντας την αρνητική εικόνα των ανθρώπων που στελέχωναν τις επιτροπές αυτές, με κίνητρο κυρίως την επίδειξη της φιλανθρωπίας τους» (Χρυσικοπούλου: 2010, 255). Σχολιάστε την πιο πάνω άποψη λαμβάνοντας υπόψη το ακόλουθο απόσπασμα: «Ύστερα, ήρθαν τρεις κυρίες ... κι άρχισαν πάλι να περιμένουν» (159). 44. Να κρίνετε τη συμπεριφορά του Πετρόπουλου απέναντι στους πρόσφυγες, με βάση στοιχεία από το κείμενο.

Κεφάλαιο XI

45. Στην Αστροφεγγιά διακρίνεται η τραγική μοίρα του πρόσφυγα κάθε εποχής, όλων των εποχών. Να εξηγήσετε πώς συνδέεται το απόσπασμα «Κάποτε θα γυρίσουμε ... δεν καήκανε κι όλα πια!» (165) με τη σύγχρονη κυπριακή ιστορία και πώς με το σύγχρονο προσφυγικό πρόβλημα στη Μέση Ανατολή.

46. Να χαρακτηρίσετε τον Λύσαντρο Στέργη, με βάση στοιχεία από το κείμενο.

47. Μια χειμωνιάτικη νύχτα ο Άγγελος συναντά τη Δάφνη στον δρόμο (170-171): Να χαρακτηρίσετε τη Δάφνη ως ενήλικη, σε αντιδιαστολή με τη Δάφνη ως έφηβη του 1918.

48. Ο Αλέξης καταβάλλει σοβαρές προσπάθειες να «ξαναγεννήσει το θέατρο» (173): Να αναφέρετε αν επιτυγχάνει το νέο του εγχείρημα. Δικαιολογήστε με στοιχεία από το κείμενο.

49. Να εξηγήσετε τι προκάλεσε την οργή και την επίθεση του Άγγελου εναντίον του Στέργη και να κρίνετε τη συμπεριφορά των δύο αυτών προσώπων, με βάση το συγκεκριμένο περιστατικό (178-180).

Κεφάλαιο XII

50. Σύμφωνα με μια άποψη, «η στάση ζωής του ποιητή και της Έρσης είναι εκ διαμέτρου αντίθετες». Να αναπτύξετε αυτή την άποψη, με βάση στοιχεία από το κείμενο (βλ. 187-188).

51. «Ο Πετρόπουλος κι ο Στέργης ... να μην τάχουν όλα διαβάσει στην εντέλεια!» (189): α) Να σχολιάσετε το ύφος στο πιο πάνω απόσπασμα και β) να εξηγήσετε τι υπαινίσσεται για τους δύο φίλους ο αφηγητής, μέσω αυτού του ύφους.

52. «Βράδιασε κι ακόμα δούλευαν ... για να δουλεύουν και να σπουδάζουν». (191-192): Να παρουσιάσετε τη σχέση εργοδότη και εργαζομένων, με βάση το πιο πάνω απόσπασμα.

Κεφάλαιο XIII

53. «Ο συναισθηματικός θάνατος του Άγγελου προοικονομεί εν τέλει τον σωματικό του θάνατο»: Εξηγήστε τεκμηριώνοντας την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο (201).

54. Να χαρακτηρίσετε την Αριάδνη, με βάση στοιχεία από το κείμενο (203).

55. «Ανέβηκε τα βρώμικα σκαλοπάτια ... σ' αυτό το αίμα!» (207): Με βάση το παράθεμα αυτό, να εξηγήσετε για ποιο λόγο ο Άγγελος αισθάνεται νικημένος.

Κεφάλαιο XIV

56. Να αναφέρετε ποια στοιχεία στο κεφάλαιο αυτό προοικονομούν τον θάνατο του Άγγελου. Αιτιολογήστε την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο.

57. Με βάση το γεγονός της ασθένειας του Άγγελου, να εξηγήσετε ποια η στάση των εργοδοτών και ποια της πολιτείας απέναντι στους φθισικούς. Τεκμηριώστε με βάση το κείμενο.